

ОСОБИСТІТЬ ЗЛОЧИНЦЯ У СФЕРІ НЕЗАКОННОГО НАРКОБІГУ

Вивчення особи злочинця у кримінології підпорядковано виявленню закономірностей злочинної поведінки, злочинності як масового явища, їх детермінації і розробці науково обґрунтованих рекомендацій щодо боротьби зі злочинністю.

У кримінології розглядалася як загальна теорія вивчення особистості злочинця, так і окремі проблеми особистості деяких категорій злочинців. Наприклад, досліджувалась особистість корисливого злочинця (Міне-нок М.Г., Яструбов В.Б., Білецький В.О.), особистість рецидивіста (Познишев С.В., Міхлін О.С.), особистість вбивці (Антонян Ю.М., Валуйська М.Ю.), особистість розбійника (Батиргареева В.С.). Проблема особистості сучасного злочинця у сфері незаконного наркобігу як самостійний об'єкт дослідження є маловивченою у вітчизняній кримінології.

Як науковий напрямок у кримінології вчення про особистість злочинця має тривалу історію. У рамках першого підходу виділялися різні психофізичні ознаки, які відрізняють злочинців інших людей (Ч. Ломброзо, Д.А. Дріль і ін.). Прихильники іншого підходу стверджували, що таких ознак узагалі не існує, і злочинець відрізняється виконанням специфічної соціальної функції, завдяки якій реалізує свої цілі (потреби) у тій формі (протиправній), яка йому доступна (Є. Дюркгейм. Я. Гилінський, ін.) [1, с.140–141].

Поняття особистості формується в процесі суспільних відносин, тобто є продуктом соціалізації людини. При цьому в людині уживаються соціальний і біологічний початки. Природа і сутність людини – не тотожні поняття. Адже перше містить у собі генетичні і соціальні зв'язки людини, друге охоплює лише істотні соціальні ознаки. Хоча не можна заперечувати, що соціальні ознаки містять у собі особливості біологічного, психологічного порядку.

Особистість складає сукупність сторін внутрішньої (свідомість) і зовнішньої (діяльність). Подібний підхід до визначення сутності особистості сформувався в філософії давно. Кримінологічне вчення про особу злочинця виходить з положення філософської концепції людини. У філософському розумінні особа – це людський індивід в аспекті її соціальних якостей, які формуються у процесі історично конкретних видів діяльності і суспільних відносин. Особа – це динамічна, відносно стійка цілісна система інтелектуальних, соціально – культурних та морально – вольових якостей людини, які виражаються в індивідуальних особливостях її свідомості і діяльності. У механізмі формування особистості людини свідомість виступає як її суб'єктивна основа. Саме свідомість дозволяє спроектувати процес соціалізації людини, який на цьому рівні виступає як її внутрішній світ. І хоча про своє буття внутрішній світ людини може заявити тільки за допомогою соціальної діяльності, потрібно пам'ятати про відносну його самостійність, тому що він

сам формує особистісні норми, котрі визначають «психологічну» поведінку людини, вплив якої на об'єктивну поведінку так само дуже істотний [2, с.238].

Таким чином, особистість людини являє собою систему соціально-психологічних властивостей і якостей, в яких відображені зв'язки, взаємодія людини із соціальним середовищем за допомогою практичної діяльності.

Викладені теоретичні положення про людську особистість є вихідними для дослідження особистості злочинця і вирішення пов'язаних з цим поняттям проблем.

Зміст поняття особи злочинця поєднує в собі соціологічні, кримінально – правові, криміналістичні, психологічні аспекти поняття особи злочинця. Із сукупності різноманітних понять особистості злочинця, які розроблялися різними науками, можна виділити найбільш важливі риси: а) особистість – це стійка система соціально-значущих рис, тобто явище комплексного плану; б) особистість – суспільна істота, поза суспільством особистості немає, оскільки кожна людина формується як особистість в суспільстві; в) значущі властивості особистості, що відбивають спрямованість людини щодо зовнішнього світу, виявляються в її поведінці, діяльності; г) особистість діє в умовах вільного волевиявлення, коли рішення про певний спосіб дії все ж належить їй.

В українській кримінології традиційно особистість злочинця розглядається як сукупність соціально-психологічних властивостей особистості, що склалися в процесі соціалізації людини [3, с.234; 4, с.94].

При кримінологічному вивченні особистості злочинця важливий аналіз особистості у взаємодії із соціальним середовищем, оскільки злочинна поведінка породжується не сама по собі особистістю або середовищем, а саме їх взаємодією. Вплив соціального середовища на злочинну поведінку носить складний характер. Іншими словами, соціально-економічні, політичні і культурні аспекти життя суспільства впливають на формування моделювального механізму злочину, тоді як психологічні і психічні особливості злочинця формують його з середини, складаючи як би внутрішній зміст. Особистість злочинця представляє для кримінології і самостійний інтерес, тому що вона не просто відображає певні зовнішні умови, але є активною стороною взаємодії. Для неї характерна свідомо цілеспрямована діяльність. Зв'язок соціальних умов зі злочинною поведінкою складний, причому завжди соціальні умови виявляються в злочині, переломлюючись через особистість.

Таким чином, кримінологічна характеристика особистості злочинця являє собою систему рис, що у своїй сукупності характеризують особу, яка вчиняє той чи інший злочин, різні сторони і прояви його суспільного існування і життєвої практики, і які прямо чи побічно зв'язані з подібною антигромадською поведінкою людини, обумовлюють чи полегшують здійснення злочину або допомагають зрозуміти причини його скоєння.

Грунтуючись на кримінологічному понятті особистості злочинця, можна визначити поняття особистості злочинця у сфері незаконного наркообігу – це сукупність соціально – психологічних властивостей особистості, які зумовлюють вчинення злочинів у сфері незаконного наркообігу, з метою збагачення або прагненням забезпечити себе наркотиками.

Проблематика структури особистості злочинця містить ту чи іншу розгорнуту або більш спрощену схему структури, визначення основних структурних компонентів (підсистем), їх співвідношення, взаємодію і взаємообумовленість в межах цілісної особистості, вплив на вибір особистістю лінії поведінки в конкретній життєвій ситуації. У кінцевому підсумку, за допомогою структури відтворюється, конструюється і розкривається кримінологічна характеристика особистості злочинця.

У кримінологічній літературі існують різні точки зору на структуру особистості злочинця. Платонов К.К. всі особистісні фактори класифікував на п'ять підструктур, що характеризують: 1) спонукальну сферу особистості (потреба, інтереси, мотиви, установки, ідеали і звички та інш.); 2) соціальні ролі і соціальні статуси (робітник або учень, рядовий виконавець або керівник, холостяк або сімейний, і т.д. При цьому кожна соціальна роль зв'язана з певним статусом людини, тобто із сукупністю її прав і обов'язків); 3) ступінь суспільної небезпеки особистості (інтенсивність злочинної діяльності, тобто вперше чи раніше неодноразово засуджений, тривалість злочинної діяльності, вік, з якого вона почалася, і т.д.); 4) морально-психологічний бік особистості (морально-політичні, світоглядні і моральні риси та властивості особистості: погляди, переконання, мети і т.д. Психологічні: емоційні, вольові й інтелектуальні особливості, наявність психічних аномалій); 5) психофізіологічну сторону особистості (стать, вік, здоров'я, особливості фізичної конституції) [5, с.27–30]. Лук'янов В.В. пропонує наступну структуру характеристики особистості злочинця: а) соціально-демографічна; б) ціннісно-нормативна; в) потребо-мотиваційна; г) соціально-рольова [6, с.90]. Так, деякі автори в структурі особистості виділяють наступні елементи: 1) соціальний статус, що включає в себе сукупність ознак, що відображають місце людини в системі суспільних відносин (стать, вік, родинний стан, рівень освіти, приналежність до соціальної групи й ін.); 2) соціальні функції, виражені за допомогою показників реальних проявів особистості в основних сферах діяльності (професійно-трудова, соціально-культурологічна, соціально-побутова); 3) морально-психологічні установки, що відображають ставлення людини до її проявів у основних видах діяльності (ставлення до загальногромадянських обов'язків, державних органів, закону, правопорядку, праці, родини, до культурних цінностей і т.д.) [7, с.127]. У вітчизняній науковій літературі поширення набув підхід до вивчення особистості злочинця, що припускає наявність у ньому таких найбільш значних підсистем, що об'єднують різноманітні дрібні ознаки, окремі характеристики особистості, а саме: соціально-демографічної, кримінально-правової та морально-психологічної підсистем.

Соціально-демографічна підсистема особистості злочинця включає: стать, вік, родинний стан, освіту, фахову приналежність, рід занять, соціальний, матеріальний стан, наявність судимості (інших зв'язків із кримінальним середовищем). Сюди ж відносять ознаки, що характеризують особистість злочинця з погляду виконання ним функціонально-рольових обов'язків [8, с.84; 9, с.93]. Подібні ознаки самі по собі характеризують кожну людину, будь-яку групу людей і все населення в цілому, однак узяті в статистичному

вираженні стосовно до осіб, які вчинили злочин, указують на істотні «зрушення» у характеристиці саме цього контингенту, тобто подають кримінологічну інформацію, що має важливе наукове і практичне значення.

Кримінально-правова підсистема – це дані не лише про склад вчиненого злочину, а й про спрямованість і мотивацію злочинної поведінки, одноособовий чи груповий характер злочинної діяльності, форму співучасті (виконавець, організатор, підмовник, пособник), інтенсивність кримінальної діяльності, наявність судимостей тощо. Така характеристика дає уявлення про особу злочинця з кримінально-правових позицій. Ця група ознак виражає якості, властиві саме особі злочинця, а не будь-якій іншій особі.

Морально-психологічна підсистема особистості злочинця багатьма вченими подається у вигляді її чотирьох основних структурних елементів: підструктура спрямованості у вигляді сукупності найбільш сталих, соціально значимих якостей особистості (світогляд, особисті орієнтації, соціальні установки, головні мотиви тощо), пов'язаних із правосвідомістю людини; підструктура психічних форм відносин, що виявляються в пізнавальних процесах, психічних, емоційних станах людини; підструктура темпераменту й інших біологічних, спадково обумовлених властивостей, що поряд із соціальними чинниками впливають на формування характеру і спроможності людини; підструктура досвіду, яка охоплює знання, навички, звички та інші якості, що з'являються у виборі головних форм діяльності [10, с.286–288].

Розглянуті вище ознаки, що характеризують особистість злочинця, перебувають у певній залежності та взаємозв'язку. Так, конкретні умови життя індивіда і, зокрема, те, що ми визначили як соціально-демографічні ознаки (вік, освіта, рід занять, місце проживання і т.д.), у певній мірі визначають його становище в різних сферах громадського життя і разом з останнім є вирішальними факторами у формуванні і розвитку моральних властивостей особистості. У свою чергу морально-психологічні властивості, безсумнівно, відображаються на тому, як складаються соціальні умови життя індивіда, яких впливів він зазнає, які соціальні ролі грає і як їх виконує. Це взаємодія всіх сторін особистості досить чітко виявляється й у випадках злочинної поведінки.

Для складання кримінологічної характеристики особистості злочинця у сфері незаконного наркообігу доцільно з'ясовувати такий перелік його властивостей і якостей, які дозволяють встановити причинні зв'язки, що ведуть до характеру злочинної поведінки, кримінального середовища, соціальних інститутів. Тому можна скористатися виробленим у вітчизняній кримінології системним групуванням ознак (структурою особистості злочинця), які відображають наступні особливості: соціально-демографічні; кримінально – правові; морально-психологічні.

Список літератури: 1. Курганов С.И. , Кравченко А.И. Социология для юристов: Учеб. пособие для вузов. М., 2000. 2.Философский словарь /Под ред. И.Т. Фролова. М., 1987. 3.Филонов В. П. Состояние, причины преступности в Украине и ее предупреждение: Монография, Донецк, 1999; 4. Курс кримінології: Загальна частина: Підручник: У 2 кн. /За ред. О.М. Джужи. К., 2001. 5. Платонов К.К. Структура и развитие личности. М., 1986 6. Кримінологія: Общя часть Учебник /Под ред. В.В. Орехова, СПб, 1992. 7. Кримінологія. Учебник для юридических вузов / Под ред. В.

Н. Бурлакова, В.П. Сальникова. СПб, 1998. 8. Криминология: учебник /под ред. В.Н. Кудрявцева, В.Е. Эминова. М., 1995. 9.Криминология. Учебник /Под ред. Б.В. Коробейникова, Н.Ф. Кузнецова, Г.М. Миньковского. М., 1988. 10. Романов В.В. Юридическая психология. М., 1998.

Надійшла до редколегії 03.05.03